

ՎՐԱՅ ԿԵԱՆՔԻՑ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

Վրաց գրականութեան ապագան. — Գրական լեզուի հարցը. — Նոր արշաւանք հայերի դէմ:

Վրաց մամուլի և գրականութեան մէջ Երևան են գալիս լաճախ այնպիսի հարցեր ու երևոյթներ, որ միանգամայն յատուկ են և մեր մամուլին ու գրականութեան: Վերջացաւ XIX դարը, որ ահագին զարկ տուեց վրաց և հայոց նոր գրականութեան: Պէտք է արդեօք լինել լաւատես, մտածում են այժմ վրացի գրողները, և կարծել թէ վրաց գրականութիւնը հաստատ հողի վրայ է կանգնել արդէն և կարող կը լինի շարունակել իր զարգացումը: Չը կան արդեօք այնպիսի աննպաստ, ձախող հանգամանքներ, որ արգելք հանդիսանան նրա բարգաւաճման. ինչ կարելի է սպասել ընթացիկ քսաներորդ դարից — կեանք թէ մահ այդ գրականութեան. ինչ միջոցների պէտք է դիմել այդ նորածին մանուկը, 19-դ դարու պտուղը, կորստից ազատելու համար: Ահա հարցեր, որոնցով շատ տաք, շատ ոգևորուած կերպով զբաղուած էին, քսաներորդ դարը սկսուելուն պէս, վրաց պարբերական հրատարակութիւնները: Մեր ընթերցողներին արդէն ծանօթ պ. Կիտա Աբաշիձէն դիմել էր այդ առիթով (առանձին նամակներով) վրաց մէջ իրանց մտաւոր զարգացմամբ որոշ դիրք ունեցող մի քանի անձներին և խնդրել յայտնել իրանց կարծիքը, թէ ինչ արժէք կարելի է տալ անցած տասնիններորդ դարու վրաց գրականութեան, ինչ է սպասում նրան և ինչպիսի ապագայ է ցանկալի նրա համար: Պ. Աբաշիձէի առաջարկութեան ամենից առաջ սիրալիբ կերպով արձագանք տուեց մի կին, որ իր հայկացիներով ահագին աղմուկ յարուցեց «Տնօրէի-Փուրցիլի» և «Իվերիա» ամենօրեայ լրագիրներում: Տիկնոջ գրութիւնը, ուղղուած պ. Աբաշիձէին, ունէր, վրացի գրողների կարծիքով, խիստ կարևոր նշանակութիւն այն պատճառով, որ նա մի կատարեալ արտայայտութիւն էր վրաց ինտելիգէնցիայի ահագին մեծամասնութեան տրամադրութեան. այն մեծամասնու-

թեան, աւելացնում են նրանք, որ փայլում է իր «ետական, փափկասէր, սուտ-պետսիմիստ, իդէալազուրկ և այլասեռուած բնաւորութեան բոլոր նշաններով»:

Բերում ենք այստեղ այդ զարգացած տիկնոջ նամակը մի քանի կրճատումներով:

«Թէպէտ և իմ կողմից մեծ համարձակութիւն է—ասում է տիկինը—կարծիք յայտնել այն առարկայի մասին, որ, պէտք է խոստովանուեմ, համարեա բոլորովին անծանօթ է ինձ, բայց և այնպէս, պէտք է կատարեմ ձեր խնդիրը, յարգելի պարոն: Ես, իմ գծրախոտութեան և ամօթի համար, քիչ եմ ծանօթ վրաց գրականութեան հետ և՛ անկեղծ խօսելով, ցանկութիւն էլ չունեմ նրան ծանաչելու: Եւ չունեմ ցանկութիւն այն պատճառով, որ այդ գրականութիւնը անկարող է գոհացում տալ մտքիս: Մեր գրականութիւնը շատ աղքատ ու անհետաքրքիր է այն անձերի համար, որոնք ունեն արթնութիւն բանականութիւն և սովորելու անյադ ծարաւ... Մեր գրականութիւնը կեանքից յետ մնաց... Սովորելու գօրեղ տենչը, որ այրում, փոթոթում է այժմ այն ամեն մարդկանց, որոնց մէջ զարթել է փոքր ի շատէ բանականութիւնը, ամենեկին գոհացում չէ ստանում վրաց գրականութիւնից: Այն մի քանի օաղիւսները, որ ուրախ-ուրախ հանդէս են գալիս տեղ-տեղ այդ ահագին անապատում,—Ռուսթաւլին, Բարաթաշվիլին, Ճավճաւաձէն, Օրբելիանին, Ակ. Ծերեթեխին, Ղազըէզը—այնքան հարուստ չեն ջրով ու ստուերով, որպէս զի այնտեղ հանգիստ առնէ, ծարաւը կոտրէ և ոյժ ժողովէ երաշտից և նեղութիւնից թուլացած ճանապարհորդը: Վրաց գրականութիւնը, կրկնում եմ, յետ մնաց և այժմ միայն պատմական ու հնագիտական հետաքրքրութիւն է ներկայացնում: Վրաց գրականութիւնը աղքատ է, որովհետեւ կարգացող չունի, և կարգացող չունի—որովհետեւ աղքատ է: Այսպէս, յարգելի պարոն, ինչպէս տեսնում էք, ես վրաց գրականութեան երկրպագուն չեմ, թէպէտ և կը ցանկայի լինել այդպիսին: Այդ պատճառով միք զարմանայ, եթէ ես ձեր այն հարցին՝ թէ «ինչ ապագայ է սպասում վրաց գրականութեանը»—մի այսպիսի հարց առաջարկեմ. ինչ է սպասում արդեօք թղթախոտաւոր ծնող-ներքի այն զաւակին, որ մեծանում է մութ և խոնավ նկուղում, բարձի թողի եղած և մոռացուած ամենքից: Այդ հարցը կարող է ունենալ միայն մի պատասխան. ի հարկէ մահ, բայց դանդաղ թէ՛ արագ վրայ համող մի մահ—այս է հիմա գլխաւոր հարցը: Բանը նրանումն է, թէ որքան ժամանակ կարող է պահպանել մեր գրականութեան չունչը այն բարեգործ բժիշկը, որ վրացի գրող է կոչուում Ե՞րբ վերջ կը տրուի արդեօք մեր գրականու-

Թեան հոգեվարքին—ներկայ թէ եկող քսանը մէկերորդ դարում: Ինձ թւում է, թէ այդ բազմատանջ երեխան աւելի շուտ կը տայ հոգին, որովհետեւ չափից դուրս մուլթն է նրա բնական նկուղը և հանձարի ու տաղանդի ոչ մի չողը չէ լուսաւորում ու տաքացնում նրան իր կենդանատու ոյժով: Մի հանձար միայն կարող է յարութիւն տալ մեզ, եթէ միայն ժամանակին ծնուի դա, ապա թէ ոչ, նա կարող է գուցէ այնպիսի մի ժամանակ երեւալ, երբ նրան հանդիպի միայն մի լուռ գերեզման, որտեղ վրացերէն արտասանուած խօսքը այլ ևս ոչ ոքին հասկանալի չի լինի: Մտէք վրացի ընտանիքը, մտէք ուսումնարանը, որ տեղերից դուրս են գալիս մեր ազազայ մայրերն ու գործիչները, դուք կը գտնէք մարդու սիրտը տակն ու վրայ անող պատասխանը այն հարցի՝ թէ մնացել են արդեօք դեռ ևս աշխարհում վրացիք: Եւ եթէ այսօր կարելի է գտնել դեռ ևս որեւէ անկիւնում սգի չոր հագած ու այտերը չանգոտած, իր բախտը ողբացող վրացի մարդ,—քսաներորդ դարու վերջը, իմ կարծիքով, այդպիսի վրացին հնազիտական հազուագիւտ իրերից մէկը կը դառնայ... Մի այսպիսի ժամանակ մարդկանց անտարբերութիւնն ու սառնութիւնը ոչ հասկանալի է և ոչ էլ տանելի: Դեռ մենք կարող ենք ապրել, բայց բռնի կերպով սպանում ենք մեզ, զօռով անդամալոյժ ենք չինում մեզ: Նայենք մեր չուրջը և ամենայն տեղ կը տեսնենք, որ ճանապարհորդները այնքան աւելի ապաւինում են խարիսխի ոյժին, որքան նաւը դէպի ծովի խորերն է քաշւում: Մի ժողովրդի փրկիչ խարիսխը գեղարուեստն ու գիտութիւնն են և որչափ այդ խարիսխը գոյութիւն ունի, ոչ մի ազգ չի կլանուի, ինչքան էլ փոթորիկը կատաղի: Այդ է իմ հաւատը, միայն չը գիտեմ թէ արդեօք այդպիսի մի հաւատ ինձ, իբրև վրացուհու, դէպի յոյս կը տանի, թէ յուսահատութիւն: Դիտեմ միայն, որ ներկայ քսաներորդ դարը այն սփիւնքն է, որ իր սառը և անդուծ ձայնով մեզ ասում է. գուշակիր ինձ, ապա թէ ոչ կը կլանեմ քեզ *)»:

Այսպէս է խօսում ինտելիգէնցիայի ահագին մեծամասնութեան սրտի թարգման, բարձր դիրք ունեցող, լուսաւորուած տիկինը:

Այդ գրութեանը վրացի գրողները տուեցին հետեւեալ պատասխանը:

Մեր ինտելիգէնցիան, ասում են նրանք, վատ է համարում այն ամենը, ինչ որ գրուած է վրացերէն լեզուով. բայց եթէ ամբողջ վրաց գրականութիւնը, կամ նրա որ յօդուածը կ'ուզես,

*) Տես «Տնօրիս-Փուրցելի» № 1366 (27 յունուարի):

Թարգմանուի, օրինակ, ուսերէնի,—նա կրկնապատիկ արժէք կ'ունենայ այդ արհարմարհող ինտելիգէնցիայի աչքում: Թարգմանեցէք հէնց այժմեան նոր, տաղանդաւոր մի քանի վրացի վիպասանների արտադրութիւնները և նրանց տակը դրէք Պօտոպենկօի կամ Չխօւփի անունները,—ասում է մի գրող—և կը տեսնէք, որ այդ ինտելիգէնցիան կը թռչկոտի ոգևորութիւնից: Վրացերէն գրութեանը չեն կարդում,—գրում է մի ուրիշը—և ուզում են որ նրանք անպատճառ շատ տաղանդաւոր, հանճարեղ լինեն, բայց մոռանում են որ հոետորին հարկաւոր են լրատոյներ, գերասանին—հանդիսականներ, քահանային—ժամաւորներ, որպէս զի այդ մարդիկ ոգևորուած կատարեն իրանց գործը, իսկ ինչ սրտով գործէ մի գրող, երբ նա չունի կարգացողներ, նամանաւանդ ինտելիգէնտ կարգացողներ:

Բոլոր յօգուածագիրները դալիւ են վերջի վերջոյ այն եզրակացութեան, որ վրաց գրականութեան նման մի գրականութիւն, որ տուել է անցած 19-դ դարում այնչափ աչքի ընկնող տաղանդներ, չը պէտք է, իսկապէս, մեռնի, բայց այդ մահը կարող է և տեղի ունենալ, եթէ հասարակութիւնը և մանաւանդ հետզհետէ աճող ինտելիգէնցիան շարունակէ քշացնել այդպէս այդ գրականութեան ընթերցողների թիւը:

Վրաց մամուլի մէջ դրուած է այժմ գրական լեզուն մաքրելու և զարգացնելու հարցը: Այդ կողմից չափազանց խիստ և բծախնդիր է պահպանողական «Իվերիա» լրագիրը, որ շարունակ ուղղում է միւս հրատարակութիւնների քերականական սխալները ու պահանջում, որ նրանք օտար բառեր չը գործածեն: Բանը հասաւ մինչև այնտեղ, որ նա մի օր յարձակում գործեց «Ցնօրիս-Փուրցելի»-ի վրայ և այն պատճառով, որ վերջինս գործ էր ածել՝ առանց Թարգմանելու՝ Красногорская փողոց դարձուածը, մինչդեռ աւանդական սովորութեան համաձայն լրագիրը պէտք է Թարգմանէր նրան: Յօգուածագիրներից ոմանք մեղադրում են նոր գրողներին, որ նրանք չեն ուսումնասիրում հին վրացերէնը, միւսները—թէ նրանք գլխովին և ստրկօրէն անճատուր են լինում օտար լեզուի ազդեցութեան, երրորդները—թէ նրանք չեն յագեցնում իրանց ծարաւը իսկական, մաքուր աղբիւրներից—բուն ժողովրդից: Ահա ինչ է ասում, օրինակ, այդ կենդանի աղբիւրի մասին վրացի լեռնականների մէջ ապրող, ճիս ու անուշ լեզուով գրող, տաղանդաւոր երիտասարդ բանաստեղծ Վաթա-Փչաւելաւն. «Ի՞նչ է նշանակում լեզու գիտենալ: Ի հարկէ, բաւական չէ, որ մարդս լոկ բառեր իմանայ, թէկուզ ամբողջ վրացերէն բառարանը. նա պէտք է կարողանայ բառերն այնպէս համաձանցնել միմեանց հետ, որ նախադասու-

Թիւն կազմուի Դրա համար հարկաւոր է, որ մենք իմանանք լեզուի սիրտն ու հոգին, իսկ այդ բանի համար գրողին անհրաժեշտ է ունենալ այն արժանաւորութիւնը, որ նրա սիրտն ու երակները վրացերէն զարկեն: Այդպիսի գրողներին մենք պէտք է որոնենք գեղարուեստական արտագրութիւնների հեղինակներ լինող: Ամենաընտիր բանաստեղծին պէտք է անպատճառ ընդունենք և ամենալաւ գիտացողը լեզուի: Ի՞նչու համար: Նրա համար, որ ժողովուրդը ամենից առաջ մայրն է այդ լեզուի, իսկ ամենաընտիր երգիչը—նրա հարազատ զաւակը, և ոչ ոք չէ կարող լինել այնչափ մօտիկ իր ծնողին, որչափ նա, որ իւրացրել է իր մօր արիւնն ու մարմինը: Եթէ մենք գրողի տաղանդի համեմատ գնահատում լինէինք և նրա լեզուն, այն ժամանակ ամեն մի վրացի գրող չէր ասի, միայն իր լեզուն է արժանի հետևողութեան *)»:

Յօդուածագրերի մեծ մասը, մի տեսակ գրաբարեաններ, մեծ կարևորութիւն են տալիս այդ նպատակով հին վրացերէն ձեռագիրների լեզուի ուսումնասիրութեան: Հետազօտենք, ասում են նրանք, մեր լեզուի այդ հին զանձերը, ճոխ բառարան, քերականութիւն և այլ լեզուաբանական ձեռնարկներ պատրաստենք նրանց հարուստ բառերի ու դարձուածների օգնութեամբ և տանք դալոց սերունդների ձեռքը՝ ուսումնասիրելու: Պէտք է ասած, որ բանը առանց չափազանցութեան չէ անցնում: Մի գրող, օրինակ (պ. Պ. Յիւլիօէլի-ն), գովաբանելով այդ հին լեզուն և առհասարակ վրացերէնը, ոգևորւած բացականչում է. «Պարոններ, մեր լեզուն իսկապէս կարիք էլ չունի մշակուելու, այլ նրան պէտք է սովորել: Նա մշակուած է արդէն դարերի ընթացքում և զտուած որպէս եօթն անգամ կրակի միջով անցած ոսկին: Նրա հարստութեան մասին երկար ճառել հարկաւոր չէ. իր քերականական ձևերով նա ամենահարուստն է և ամենաընտիրը երկրագնդիս երեսին... Վրաց լեզուի հետքը մինչև օրս էլ պարզ կերպով պահպանուած է ամբողջ Աֆրիկայում և Ասիայում**):... Մի ուրիշը (պ. Արշ. Զօրջաձէ-ն) խօսելով այդ ձեռագիրների և առհասարակ Վրաստանի հնութիւնների արժէքի մասին ազգութեան տեսակէտից, չէ մոռանում մի աքացի էլ տալ հայերի հասցէին: «Պէտք է աշխատենք պաշտպանել—ասում է պարոնը—մեր ազգութեան շահերը թէկուզ հէնց, օրինակի համար, ընդդէմ հայոց սուտ հայրենասէրների, որոնք

*) Տե՛ս «Իվերիա», № 46.

**) Տե՛ս «Իվերիա», № 37.

ցանկանում են ջնջել (հերքել) Կովկասում վրաստանի հին քաղաքակրթութեան բոլոր նշանները *):

Պէտք է ասել ի պատիւ վրացիների, որ նրանք շատ գովելի եռանդով հաւաքում են վերջին տարիներս հին ձեռագիրներ և առհասարակ վրաստանի վերաբերեալ հնութիւնների նրանց մի քանի տարի առաջ հիմնած (Թիֆլիսի Սիօն եկեղեցութեան) պատմական-եկեղեցական թանգարանում գտնւում է այժմ մօտ 700 մեծ և փոքր ձեռագիր և բազմաթիւ հին իրեր: Բաւական է ասել, որ այդ ձեռագիրներից 400 հատը ձեռք են բերուած միայն վերջին 2 տարում: Այժմ, երկու մասնագէտ զբաղուած են, վրաց կիրիտն եպիսկոպոսի նախաձեռնութեամբ, թանգարանի ձեռագիրների և իրերի գիտնական ցուցակի պատրաստութեամբ, որ շուտով պէտք է տպագրութեան յանձնուի: Սպասւում են նոյնպէս մօտ 100 ձեռագիր, որոնց ձեռք բերելու համար բանակցութիւններ են սկսուել: Այժմ, երբ վրաց գրական լեզուն զարգացնելու հարցը առաջնակարգ տեղ է բռնում վրաց մամուլի մէջ, ցանկութիւն է յայտնւում՝ կազմել մի ընկերութիւն, բաց անել յատկապէս գիտնական նպատակով մի սեփական տպարան և ձեռք դարկել այդ ձեռագիրների տպագրութեան, որոշ ընտրութեամբ: Այդ նպատակով Իմերէթի վրացի եպիսկոպոս և բարեգործ Ալէքսանդրը նուիրեց մի քանի ամիս առաջ 2200 ռուբլի, իսկ Թիֆլիսի թեմի վրաց հոգեորականութիւնը — յատկացրեց տարեկան 1000 ռուբլի թեմի մոմսւմաճառութեան արդիւնքից, սկսած անցեալ 1900 թուականից:

Շատ ցաւալի է մեզ արձանագրել այստեղ ուղղութեան այն փոփոխութիւնը, որ տեղի ունեցաւ վերջին ժամանակներս ամենօրեայ «Յնօրիս-Փուրցելի» (Տեղեկութիւնների թերթ) լրագրում: Այդ լրագիրը, որ առաջ միմիայն լուրերի և յայտարարութիւնների մի աննշան թերթիկ էր, ներկայ տարուայ սկզբից դուրս է գալիս մեծացրած զիրքով և սովորական լրագիրների բոլոր բաժիններով: Նա ունի նոյնպէս խմբագրութեան անդամների և աշխատակիցների բոլորովին նոր կազմ: Առանձին համակրութեան արժանի էին, ի միջի այլոց, «Յնօրիս-Փուրցելի» — ի խմբագրական մի շարք յօդուածները քաղաքային ընտրութիւնների մասին, որ տպւում էին այդ լրագրի էջերում փետրուար և մարտ ամիսների ընթացքում: Նրանք բոլորն էլ համակուած էին անպայման անաչառութեամբ: Սակայն վերջին երկու ամսուայ ընթացքում բոլորովին նոր քամի է փչում «Յնօրիս-Փուր-

*) Տես Յնօրիս-Փուրցելի № 1358.

ցելի»-ի խմբագրատանից, որ սկսել է մի եռանդոտ, բայց իր ազատամիտ ուղղութեան բոլորովին անհամապատասխան, արշաւանք հայերի դէմ: Կոռւի դաշտում առայժմ հանդէս են գալիս երկու աշխատակից—պ. պ. Արշիլ Զօրջաձէ և Կլիրայա: Առաջինը այդ առիթով տպագրեց մի շարք յօդուածներ քաղաքային ընտրութիւնների, վրացիների ապագայ տնտեսական ծրագրի և նրանց ապագայ «աղղային գործունէութեան ղեկավարող, հիմնական մտքի» մասին: Պ. Զօրջաձէն մի ոգեւորուած, եռանդոտ հայրենասէր... բայց ցաւալին այն է, որ այդ ըստ երևոյթին համակրելի երիտասարդը օժտուած է մի շատ անհամակրելի յատկութեամբ. նա աշխատում է առելի դարձնել իր հայրենակիցների աչքում նրանց դարեւոր հարեաններին, այսինքն՝ հայերին, և այդ բանի համար չէ դժուարանում դիմելու նոյն իսկ զրպարտութիւններին:

Վրացի հրապարակախօսի այդ չար և անհոռատն ոգու հետ մեր ընթերցողներին ծանօթացնելու համար բաւական ենք համարում բերելու այստեղ հետեւեալ մի հատուած նրա բազմաթիւ գրուածներից մէկից.

«Մեր կեանքի ամենազլխաւոր հարցը,—ասում պարոնը—այն հարցը, որի վրայ պէտք է դարձնենք ամենամեծ ուշադրութիւնը և որի լիովին պարզուելուց կախուած է նաև մի շարք ուրիշ հարցերի պարզուելը,—դա մեր ազգայնական հողի վրայ հիմնուած գործունէութեան հարցն է: Ամենից առաջ պէտք է պարզել, թէ կայ արդեօք մեր երկրում ազգութիւնների մաքառում: Հակառակում են արդեօք մեր ժողովրդի շահերը օտարների շահերին: Եթէ ճիշտ այդպիսի մի մաքառում գոյութիւն ունի, այն ժամանակ հեշտ կը լինի պատասխանել և այն հարցին, թէ ինչպէս պէտք է վարուենք մենք մեր գործունէութեան մէջ, որովհետև այն ժամանակ այդ գործունէութեան բնաւորութիւնը պէտք է բոլորովին այլ լինի: Եթէ մենք պարզենք, որ մեր ժամանակի առաջին հարցը—ազգութիւնների մէջ տեղի տանցող կոռւի և ոչ թէ տնտեսական կամ դասակարգային հարցն է, եթէ որոշուի, որ մեր կոռւի հողը ունենալու է ոչ թէ տնտեսական, այլ ազգայնական բնաւորութիւն,—այն ժամանակ անհրաժեշտ կը լինի, որ մենք մշակենք մեզ համար մի սկզբունքի վրայ հիմնուած բարդ ազգայնական ծրագիր, որոշենք, թէ ինչպէս պէտք է վարուենք մեր հասարակական ասպարէզում (քաղաքային ինքնավարութեան հարցում) կամ Վրաստանի հնութեան մնացորդները պաշտպանելու գործում և կամ ուրիշ ազգերի հետ միտադարձ տնտեսական յարաբերութիւն ունենալում: Տրամաբանութեան հակառակ կը լինի, եթէ մենք մի կողմ-

մից տեսնենք և միւս կողմից բանի տեղ չը դնենք ազգայնութեան հողի վրայ տեղի ունեցող կռիւը, մի կողմից դիտենք թշնամու (?) ցոյց տուած ազգայնական զէնքը և միւս կողմից — բացասենք այդ զէնքի գոյութիւնը:

«Մենք այդ գրութեան մէջ չենք կարող մանրամասն քննել այդ հարցը, այլ միայն կը հարցնենք ընթերցողին, թէ ինչ է նշանակում արդեօք այն հանգամանքը, որ Բագում, օրինակ, արդիւնաբերողները այլ ևս չեն ընդունում իրանց մօտ իմերէշներին (վրացիներին) և այդպէս էլ, Թիֆլիսում, պաշտօնից հեռացնում են մի քանի գործարաններում վրացի բանուորներին և նրանց փոխարէն գաղթականներին (հայ) ընդունում: Կամ ուրիշ ինչ բան է արդեօք, եթէ ոչ մի կատաղի ազգայնական մաքառումն Թիֆլիսի ձայնաւորների ընտրութեան հարցը. ինչ բան է արդեօք, եթէ ոչ մի յանդուգն ազգայնական յամառութիւն Թիֆլիսի քաղաքային խորհրդարանի վճիռը՝ ամփոփոխ պահպանելու ընտրութիւնների հին ձևը (միանուագ): Միթէ այդ բոլոր հարցերը միայն բուրժուազական և ոչ ընդհանուր ազգային հարցեր են: Միթէ վրացի բանուորների վոնդուելը Թիֆլիսի գործարաններից նոյնպէս բուրժուազական և ոչ վրաց-բանուորական, ընդհանուր ազգայնական մի հարց է: Միթէ ուրիշ ազգի բուրժուազիայի զարգանալը բանուորների (վրացի) բարօրութեան հիմք կը դառնայ: Միթէ մեր, վրացիների, բարօրութեան գործին կը ծառայէ ձայնաւորների ընտրութեան այն ձևը, որի շնորհով վրացիք միշտ յաղթուող են դուրս գալիս, ընկճուելով ուրիշների թուի գերազանցութիւնից՝ միանուագ և մի բաժնում կատարուած ընտրութեան ձևի պատճառով: Բուրժուազական թէ ազգայնական հարց է, որ այդ ընտրութիւններում հաստատուի ազգերի համահաւասար ներկայացուցչութիւնը: Եթէ քարերի վրայ գտնուած վրացերէն արձանագրութիւնների ջնջելը (?), վրաց պատմութեան խարդախելը (!) և վրաց հնութիւնների մնացորդների սեփականացնելը (!) ուրիշների (հայերի) կողմից՝ միմիայն բուրժուազիայի գործ է,— հապա ինչո՞ւ այդ ուրիշների մէջ լոյս չեկաւ մի խղճմտաւոր «դեմօկրատ», որ վերականգնէր ճշմարտութիւնը և ամօքէր վրացիների արդարացի զայրոյթը: Չէ, ձեռք վերցնենք այդ դասաւորութիւնից. նա այս դէպքում նշանակութիւն չունի: Թողնենք օտարներին, որ խօսեն, ինչ ուզում են. մեզ այդ խօսքերից չա՞նչ էր կայ: Մեզ նեղացնում են մեր սեփական վէրքերը: Այդ վէրքերը — օտարների ձեռքով մեր ազգութեան հասցրած նեղութիւններն են: Թոյլ չը տանք, որ մեզ հարստահարեն: Յոյսներս ուրիշների վրայ չը դնենք: Եթէ մենք ինքներս

մեր գլխի ճարը չը տեսնենք, ուրիշները բացի վնասից մեզ ոչինչ օգուտ չեն տայ: Այսպէս է կեանքի կանոնը. նա մի կատաղի կռիւ է գոյութեան համար և մեր երկրի բոլոր անկիւններում զգալի են եղած արդէն այդ անգութ կանոնի հետեւանքները *)»:

Այսպէս է խօսում պ. Զօրջաձէն: Աւելորդ կը լինի, կարծում ենք, ասել որ հաստուածի մէջ յիշած «օտարներ», «ուրիշներ» բառերով ակնարկւում են միմիայն հայերը և ինքը յօդուածագիրն էլ յաճախ կրկնում է հայ անունը իր գրուածքների ուրիշ մասերում:

Ճաւալի է, որ լրագրի այդ ոգևորւած և նոր աշխատակիցը, որ կեկ է Պարիզից՝ շարունակում է կրկնել հին, բազմիցս հերքուած անհեթեթ մեղադրանքները—հայերի կողմից արձանագրութիւններ ջնջելու և հնութիւններ սեփականացնելու մասին: Ինչ վերաբերում է քաղաքային ընտրութիւններին, «Մուրճում» ցոյց է տուած արդէն, որ ազգայնական ձգտումներ չեն կարող լինել այդ հարցում: Իսկ վրացի բանուորներին գործարաններից հեռացնելու հարցը մեզ թւում է մի առասպել:

Վրացիք—շարունակում է պարոնը,—պէտք է միանան ազգայնութեան դրօշակի տակ՝ հայերի դէմ մաքառելու և զարգացնելու մայրենի լեզուն ժողովրդի մէջ, ծաւալելուն դրա մէջ ազգայնութեան իդէալները մայրերի գրականութեան և գեղարուեստների միջոցով, կազմել ընկերութիւններ և սինդիկատներ վրացի վաճառականների և արդիւնագործների թիւը շատացնելու համար, կազմել ընկերութիւններ անանկադող աշխուկանների կալուածները գնելու և նպաստաւոր պայմաններով գիւղացիներին տալու համար, որպէս զի այդ կալուածները չանցնեն հայերի ձեռքը, զօրեղ կերպով միանալ ձայնաւորների ընտրութիւնների ժամանակ բոլոր այն քաղաքներում, որտեղ հայեր կան և մրցել դրանց հետ ինքնավարութեան գործում:

Բայց պ. Զօրջաձէն համեմատաբար քաղաքավարի լեզուով է խօսում հայերի դէմ, մինչեւ «Յնօրիս-Փուրցելի»-ի միս աշխատակից պ. Կվիրայաւն ուղղակի անպատկառ է:

«Իմ ախայցխացի թղթակիցս—ասում է պ. Կվիրայաւն իր ֆելիէտօսներից մէկում—գանգատւում է իրանց քաղաքային ինքնավարութիւնից. վերջինս ուշադրութիւն չէ դարձնում քաղաքի այն մասի վրայ, որ վրացիներով է բնակեցրած և որ «հին

*) Տե՛ս «Յնօրիս-Փուրցելի», № 1466 (16 մայիսի):

քաղաք» կամ «Բուքարթ» է կոչուում: Այդ ցաւը, իմ զայրացած թղթակից, նոր չէ, հին է: Զարմանալին այն կը լինէր, որ այժմեան քաղաքային ինքնավարութիւնները մի լաւ բան անէին, ապա թէ ոչ վատ բան անելը—նրանց արհեստն է: Ընտրաւոր, զարմացել եմ քեզ վրայ. ախր դու Ախալցխայի կեանքը ուսումնասիրած լինելով՝ էլի զարմանում ես դրանց արածի վրայ... Ում ձեռքումն է արդեօք արեւելեան Վրաստանի քաղաքների ինքնավարութիւնը... Ահա ես նկատում եմ, հեռուից նկատում եմ, որ բեղիդ տակը ժպտացիր... Դա այնպիսի մի տեսակի կամ ցեղի ժողովրդի ձեռքումն է, որի ամենեկին հոգը չէ թէ մի գեղեցիկ առաւօտ քո «Բուքարթը» գետինը կ'անցնի. նրա հոգը չէ, թէ մի այդպիսի առաւօտ ջուրը կը կործանէ Գօրի քաղաքը. նրա հոգը չէ, թէ ամբողջ Թիֆլիսը կը խեղդուի գարշահոտութիւնից և միմիայն Սօլօլակի թաղը կ'ապրի ու կը փարթամանայ: Գիտե՞ս մենք ինչի ենք նմանում: Մի այնպիսի՝ արտաքուստ հիանալի խնձորի կամ տանձի, որի միջումը ճիճու է նստած. կրծում է նրա սիրտն այդ ճիճուն ու կամաց-կամաց հատեցնում նրա կեանքի զօրութիւնը: Դանակը քսելով այդ հիանալի պտուղին, մենք տեսնում ենք նրա մէջ շարժուող պարարտ, սպիտակ, ձիւնաթաթախ որդը: Ահա այս հիւր-որդը կրծում է իր ասպնջականի (հիւրընկալի) սիրտը ու ձգտում նրա կեանքը կարճելուն: Ահա այստեղ է, սիրելի բարեկամ, թաղուած շան գլուխը: Դատարկ հառաչանքն ու ողբը անօգուտ է, մի այնպիսի ժամանակ, գոյութեան համար մղուող կռիւր սաստկացել է: Թէպէտ այդ կռուին պէտք է ուղեկցէր մշտապէս նախ բարոյականութիւնը, սակայն ո՞վ է տուել մի այդպիսի բան: Այդ պատճառով հարկաւոր է գտնել այնպիսի մի վահան, որի վրայ թշնամու հանած թրի սուր ծայրը ծալուի: Հիւրը հաճելի է, նա ոսկի է առաւօտը, բայց եթէ նա մնաց տանը պէտք եղածից աւելի՝ նախ արջի նման կը գրկի քեզ և ապա գլխիդ էլ կը բամբի. այդ ժամանակ արդէն նա վերածւում է պղնձի և պէտք է նրան տնիցդ վռնդելու ճարը տեսնես» *):

Բարեբախտաբար վրաց ինտելիգենցիայի մէջ կան Գօմարտեկիի նման լուսամիտ գլուխներ էլ, որոնք խնդրին չեն նայում Զօրջաձէների և Կվիրայանների մութ ալիսոցներով **):

S. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆՑ

*) Յե՛ս «Յնօրիս-Փուրցելի», № 1457 (6 մայիսի).

**) Յե՛ս „Новое Обозрѣніе“ 1901 г. № 5724. „Армяно-Грузинскія отношенія, И. Гомартелі.